

KS. KRZYSZTOF BIELAWNY
Gietrzwałd

SZPITALNICTWO W DIECEZJI WARMIŃSKIEJ W LATACH 1900 – 1945

I. Obszar i ludność diecezji warmińskiej.

Diecezję warmińską utworzył papież Innocenty IV bullą z dnia 29 lipca 1243 r.¹ Jej nazwa wywodzi się od plemienia Warmów, osiadłego w północnej części Warmii, w okolicach Braniewa i Fromborka, chociaż na ziemiach biskupstwa mieszkali również inne plemiona pruskie, m.in. Pogezanie, Natan-gowie, Bartowie, Galindowie. O dominującym znaczeniu plemienia Warmów zdecydował fakt, że ich żyzne tereny padły ofiarą podboju krzyżackiego i były znacznie wcześniej skolonizowane. Tym samym pierwszy biskup warmiński Anzelm obrął Braniewo za stolicę swej diecezji²

Granica diecezji warmińskiej biegła na północy wzdłuż rzek Pregoły do Wystruci, stąd ku południowi wzdłuż Węgorapy do jeziora Mamry, dalej na wschód do granicy z Litwą, następnie granicą litewską i granicą z Mazowszem do rzeki Omulew, od jeziora Omulew do wsi Kurki, potem koło jeziora Plusznego do Pastęki, by w środkowym jej biegu przeskoczyć na rzekę Wąską do jeziora Drużno, skąd wzdłuż Elbląжки dochodziła do Zalewu Wiśla-nego i jego brzegiem wracała do ujścia Pregoły.

Dwie trzecie terytorium diecezji warmińskiej należało do Krzyżaków, jedna trzecia do biskupa warmińskiego (tkz. Dominium Warmińskie). Część biskupia (Warmia) była podzielona na 10 komornictw: Barczewo, Braniewo, Dobre Miasto, Frombork, Jeziorany, Lidzbark Warmiński, Olsztyn, Orneta, Pieniężno i Reszel. Trzy z nich należały do kapituły warmińskiej, a mianowicie: Frombork, Pieniężno i Olsztyn, pozostałych siedem podlegało bezpośrednio biskupom warmińskim. Biskupia część diecezji warmińskiej, zwana Warmią, pokrywała się niemal dokładnie z powierzchnią czterech po-wiatów: Biskupiec, Braniewo, Lidzbark i Olsztyn, według podziału administra-cyjnego obowiązującego od 1972 r.³

A. Rogalski, *Kościół katolicki na Warmii i Mazurach*, Warszawa 1956, s. 49.

A. Szorc, *Dzieje Diecezji Warmińskiej (1243 – 1991)*, Olsztyn 1991, s. 18.

J. Obłąk, *Historia diecezji warmińskiej*, Olsztyn 1959, s. 9 – 10.

Sekularyzacja zakonu Krzyżackiego w XVI w. spowodowała, że luteranizacji w całości uległo 5 archidiecezji (Elbląg, Frydland, Iława, Pruska, Krzyżbork i Sępól), częściowo 7 archidiecezji (Biskupiec, Braniewo, Frombork, Lidzbark, Orneta, Pieniężno i Reszel). Z archidiecezji biskupieckiej przy wierze katolickiej została tylko jedna parafia (sam Biskupiec), inne przyjęły wyznanie Lutra. Łącznie stanowiło to 128 parafii i 6 kościołów filialnych⁴

W latach 1920-23 diecezja liczyła 17 dekanatów, 175 parafii, 48 tzw. kuracji, co oznacza samodzielne placówki duszpasterskie oraz 339 540 wiernych⁵. Na 2 256 340 mieszkańców całych Prus Wschodnich do diecezji warmińskiej według stanu z dnia 16 czerwca 1925 r. należało 339 540 katolików, przy czym ogromna większość, bo 215 334 mieszkała na terenie historycznej Warmii. Procent katolików w tzw. diasporze był niewielki, natomiast liczba innowierców na historycznej Warmii była całkiem pokaźna, wynosiła 34 794. Pozostałych 124 216 osób wyznania rzymskokatolickiego mieszkało w diasporze⁶

Ludność mieszkająca na terenie Prus Wschodnich była zróżnicowana nie tylko pod względem wyznaniowym, ale także i pod względem narodowościowym. W okresie międzywojennym teren diecezji warmińskiej zamieszkiwały trzy grupy narodowościowe: niemiecka, polska i litewska. Niemcy przebywali w całej diecezji, a najbardziej byli skupieni w jej północnej części, którą zajmowali pospołu z Litwinami. Natomiast ludność polska, rozrzucona po całej diecezji, zgrupowana była w zwartych enklawach w trzech regionach: na Mazurach, w południowej Warmii i na Powiślu.

II. Caritas w diecezji warmińskiej w latach 1900-45.

W nowo powstających diecezjach od początku tworzone agendy pomocy najuboższym i szpitalnictwo. Tak też było w diecezji warmińskiej. Jednakże taka działalność wymagała dobrej organizacji i odpowiedniego dopływu środków na funkcjonowanie akcji charytatywnej.

Okres Kulturkampf zahamował działalność wielu organizacji katolickich w skali ogólnoniemieckiej, jak i lokalnej – warmińskiej. Pierwsza „ustawa pokojowa” Friedensgesetz z 21 maja 1886 r. umożliwiła ponowną działalność zgromadzeniom charytatywnym. Odnowily swoją działalność dawne szpitale, domy dziecka i starców, ale powstawało także wiele nowych zakładów leczni-

K. Mańtek, *Granice państwowe, kościelne i administracyjne Prus Książęcych w XVI wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1966, nr 1, s. 135.

⁵ A. Rogalski, *Kościół katolicki*, s. 337.

⁶ Por. P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 3.

czych prowadzonych przede wszystkim przez siostry katarzynki. Zgromadzenia żeńskie w diecezji warmińskiej nie były liczne, jednak ich rolę szczególnie w zakresie opieki nad chorymi, upośledzonymi i najuboższymi trudno przecenić⁷

Wiek XIX, czas w którym narastała nędza, szczególnie w obszarach uprzemysłowionych powołano do życia Niemieckie Zrzeszenie Caritas (Deutscher Caritasverband). Twórcą tej organizacji był ks. dr Lorenz Werthmann (1858 – 1921), który założył ją w Kolonii 9 XI 1897 r. Konferencja Biskupów Niemieckich w Fuldzie na posiedzeniu w dniu 23 VIII 1916 r. uznała tę organizację jako zrzeszenie kościelnej Caritas w Niemczech⁸

W diecezji warmińskiej działalność Caritas rozpoczęła się w 1900 r. podobnie jak w całych Niemczech, jej szczególny rozwój przypadł na czas I wojny światowej. Nowe władze diecezjalnego Caritas zostały wybrane na zjeździe w Królewcu 31 maja 1906 r. Przewodnictwo honorowe nad nowym stowarzyszeniem Caritas objął ks. bp Andrzej Thiel. Przewodniczącym Zarządu Diecezjalnego Caritas został wybrany archiprezbiter ks. dr Andrzej Hinzmann, proboszcz z Ornety⁹, sekretarzem ks. dr Georg Maternn proboszcz z Szalmii, a skarbnikiem Wichert, radny miasta Braniewa. Wspólna praca ks. A. Hinzmanna, dra Materna i Wicherta przyczyniła się do sprawnej i skutecznej działalności Caritasu w diecezji¹⁰. W trakcie zjazdu przyjęto także nowy regulamin pracy diecezjalnego Caritasu¹¹. Już w 1906 r. Caritas warmiński liczył 785 członków, a wkrótce ustabilizował się na poziomie ponad 1200 osób, skupionych głównie w ośrodkach miejskich¹². Po złożeniu rezygnacji

Por. R. Traba, *Niemcy-Warmiacy-Polacy 1871 – 1914*, Olsztyn 1994, s. 112. W 1886 r. w diecezji warmińskiej pracowało 5 sióstr wincentek, 12 sióstr szarych i 170 katarzynek.

Katholische und protestantische Charitas in Ostpreußen, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” (dalej PDE) 1901 nr 7, s. 67 – 69; Por. Kuno Joerger, *Caritashandbuch. Ein Leidfaden für die Caritasarbeit*, Freiburg 1922, s. 51 – 52.

⁹ Ks. A. Hinzmann urodził się w Pierzchałach 25 X 1864 r. W 1886 r. wstąpił do seminarium duchownego w Braniewie. Świecenia kapłańskie otrzymał we Fromborku 1890 r. Jako wikariusz pracował w Lichnowych, w Lidzbarku Warmińskim i w Braniewie. W 1897 r. został proboszczem w Kętrzynie, a w 1900 r. został archiprezbiterem w Ornecie, gdzie rozpoczął budowę domu dla chorych na epilepsję (St. Andreasberg) oraz założył prywatną szkołę dla dziewcząt i chłopców. 11 VII 1922 r. został mianowany kanonikiem katedralnym we Fromborku, a z IX 1928 r. prałatem. 3 III 1945 r. został zmuszony do opuszczenia Fromborka, zamieszkał się w Pogrodziu, gdzie zmarł 8 III 1945 r.

¹⁰ *Katholische Caritas und katholisches Vereinswesen in der Ermland*, opr. J. Steinki, Braunschweig 1931, s. 10.

¹¹ Tamże, s. 9.

¹² *Der Caritasverband für die Diözese Ermland*, „Ermländische Zeitung” 1906 z 10 II nr 32; por. G. Matern, *Zehn Jahre*, s. 9 – 10; por. R. Traba, *Niemcy-Warmiacy*, s. 116. W 1909 r. było 1220, a w 1912 – 1231 członków, a najwięcej w Braniewie – 126, w Ornecie – 55, Królewcu – 51, Elblągu 50, Fromborku – 45, Olsztynie – 32, Dobrym Mieście – 29, Lidzbarku Warmińskim 24, Reszlu 23.

przez ks. dra Maternę z zajmowanego stanowiska w Diecezjalnym Zarządzie Caritasu, nowym sekretarzem został ks. Artur Kather. Jego działalność przypadła na lata, w których była wielka rzesza ubogich i bezrobotnych. By temu zaradzić zakładał jadłodajnie, organizował kursy dla bezrobotnych. By uczulić na to społeczeństwo, pisał wiele artykułów do codziennej prasy o trudnym położeniu ubogich i bezrobotnych. By jeszcze lepiej zorganizować działalność Caritasu w diecezji, z jego inicjatywy w 1921 r. powstaje w Braniewie Diecezjalny Sekretariat Caritasu. Zadaniem sekretariatu było koordynowanie działań zrzeszenia na terenie całej diecezji, oraz przejęcie niektórych obowiązków od sekretarza i skarbnika Diecezjalnego Zarządu¹³. Pracami w Sekretariacie kierowała Zofia Basmann, nauczycielka jednej ze szkół w Braniewie. W następnych latach Sekretariat Diecezjalny rozszerzał swoją działalność, podejmował nowe inicjatywy takie jak, organizowanie pośrednictwa pracy dla kobiet i mężczyzn, koordynowanie rekolekcjami w diecezji, opieka nad starszymi i chorymi, opieka nad dziećmi i organizowanie dla nich zajęć poza domowych. W roku 1931 zorganizowano przy Sekretariacie Diecezjalnym Caritas wydział poświęcony tylko i wyłącznie sprawom młodzieżowym w diecezji, pod kierownictwem prezesa diecezjalnego Lettau.

Caritas diecezjalna tworzyła korporację, w skład której wchodził członkowie z całej diecezji. Najwyższym organem ustawodawczym było walne zebranie, składające się z delegatów z poszczególnych ośrodków parafialnych Caritas. Wszelkie uchwały podejmowane były przez walne zebranie i przedstawiane diecezjalnemu zarządowi Caritas, który składał się co najmniej z 12 członków. Funkcje przewodniczącego i dyrektora zarządu diecezjalnego Caritas były obsadzane z nominacji biskupa diecezjalnego. Zarząd obradował, 2, 3 lub 4 razy w roku, w zależności od potrzeb¹⁴.

Wszelkie dzieła, jakie powstawały z inicjatywy Caritas diecezji warmińskiej, mogły funkcjonować dzięki funduszowi kredytowemu, który wspierał działalność zrzeszenia, oraz ze składek członkowskich, z tygodniowych ofiar na Caritas, z kolekt i darowizn¹⁵.

Po objęciu parafii św. Mikołaja w Elblągu 25 III 1924 r. ks. A. Kather, złożył rezygnację z pracy w diecezjalnym Caritas. Jego miejsce zajął ks. Józef Steinki, otrzymując nominację na dyrektora diecezjalnego Caritas.¹⁶

Bezpośrednio wszelkie działania Caritasu w diecezji podlegały biskupowi diecezjalnemu. Pierwszym protektorem wszelkich działań Caritasu w diecezji warmińskiej był bp dr Andrzej Thiel (1885 – 1908). Chociaż jego posługi-

¹³ *Katholische Caritas*, s. 10.

¹⁴ Tamże, s. 10 – 11.

Tamże, s. 12 – 13.

¹⁶ Tamże, s. 10; Por. W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821 – 1945*, Olsztyn 2002, s. 185 – 186.

wanie na tym polu nie było długie, to jednak przez swoje konferencje wygłaszane do członków nowego zrzeszenia katolików świeckich i przykład troski o biednych i ubogich utworował drogę dla Caritasu w diecezji. Następca bpa Thiela, bp Augustyn Bludau (1908 – 1930) wspomagał wszelkie działania Caritasu. Za czasów rządów bpa Bludaua powstało wiele dzieł, które służyły zarówno biednym, bezrobotnym, chorym, młodym jak i dzieciom. W diecezji powstało wówczas 15 budynków szpitalnych, 9 sierocińców i 7 internatów dla ubogiej młodzieży. Pod patronatem Caritas były prowadzone dwie szkoły gospodarstwa domowego dla dziewcząt, 2 szkoły dla pielęgniarek i liczne przedszkola¹⁷

Poza prowadzeniem tradycyjnego szpitalnictwa, doszły nowe formy działalności, skierowane przede wszystkim do ofiar działań wojennych. Organizowano pomoc ludziom zagrożonym alkoholizmem, pomagano dziewczętom i zapewniano im ochronę, tworzono schroniska dla bezdomnych koczujących na dworcach kolejowych oraz pomagano kobietom uwikłanym w prostytucję. Pilna potrzeba pomocy ubogim skłoniła ks. bpa Augustyna Bludaua do rozwoju diecezjalnej organizacji Caritas. Pismem z dnia 15 XII 1917 r. zachęcał, a wręcz nakazywał, by w każdej parafii diecezji warmińskiej powstawały ośrodki pomocy charytatywnej, które powinny być zjednoczone z zrzeszeniem diecezjalnym. Głównym zadaniem parafialnych oddziałów Caritas była pomoc najuboższym mieszkańcom poszczególnych parafii¹⁸ Ośrodkami pomocy charytatywnej miały być placówki parafialne i samodzielne placówki duszpasterskie, które mogły być członkami zrzeszenia diecezjalnego (§ 1). W celu prowadzenia działalności miały być utworzone we wszystkich parafiach komisje Caritas albo działalności dobroczynnej (§ 2). W mniejszych parafiach, w których nie funkcjonowały stowarzyszenia charytatywne, proboszczowie mieli obowiązek zatroszczenia się o odpowiedni zespół osób do podjęcia zadań charytatywnych. Miało to w przyszłości stanowić załączek komisji Caritas w tej parafii. Proboszczowie mogli, celem aktywizacji istniejących sił, łączyć dwie lub trzy komisje razem (§ 3)¹⁹ W większych parafiach, w których pracowały już stowarzyszenia charytatywne, miała być stworzona komisja miejscowa, w której skład wchodził proboszcz oraz zarząd albo przewodniczący poszczególnych stowarzyszeń (§ 4). W miastach komisję Caritas mieli tworzyć poszczególni proboszczowie wraz z zarządem i przewodniczącymi poszczególnych stowarzyszeń charytatywnych. Przewodniczącym takiej komisji miał być proboszcz najstarszy urzędem (§ 5). Jako zadanie takich komisji Caritas biskup warmiński stawiał niesienie duchowej i materialnej pomocy w parafii. W prowadzeniu takiej działalności wielką pomoc miały stanowić lokalne stowarzy-

¹⁷ Por. *Katholische Caritas*, s. 20 – 88.

¹⁸ Tamże, s. 10.

¹⁹ PDE 1918 nr 1, s. 3.

szenia wiernych świeckich. Komisje te miały reprezentować miejscową, katolicką pracę Caritas wobec władzy państwowej i organizacji niekatolickich prowadzących akcje dobroczynne (§ 6)²⁰ Biskup warmiński zalecał, by przedyskutowano, jak tworzyć parafialne komisje Caritas i jak mają one działać. Dyskusja miała toczyć się na konferencjach pastoralnych, dekanalnych, a także na innych spotkaniach urzędowych duchowieństwa. Tematów miał dostarczać periodyk „Cariatas” poświęcony sprawom charytatywnym²¹ Archiprezbiterzy i dziekani odpowiedzialni byli za zorganizowanie w poszczególnych parafiach i samodzielnych placówkach duszpasterskich komisji Caritas²² Do 15 lipca 1918 r. mieli oni sporządzić listy z podaniem miejsca, określenia lokalnej organizacji oraz liczby członków²³

W roku 1930 patronat nad Caritasem w diecezji objął bp Maksymilian Kaller (1930 – 1947). Wizytując parafie, odwiedzał oddziały Caritas. Na synodzie diecezjalnym w roku 1932 sporo miejsca poświęcono Caritasowi diecezjalnemu i jego celom.

Nowe wezwanie przed Caritasem postawił w diecezji warmińskiej synod braniewski, zwołany w 1932 r. przez bpa Maksymiliana Kallera. Nowy rządca diecezji, ks. bp M. Kaller²⁴, który przez wiele lat pracował jako duszpasterz w Berlinie oraz w nowo powstałej prałaturze terytorialnej w Pile, pragnął, by postęga charytatywna trafiła do najuboższych w diecezji. Pierwsze kroki nowy rządca skierował do stacji Caritas funkcjonujących w diecezji, odwiedzał ludzi biednych, chorych i starszych. Troską duszpasterską objął bezrobotnych, dla nich zorganizował na szeroką skalę akcje pomocy materialnej i duchowej już w 1930 roku²⁵ Synod diecezjalny wyznaczył dla Caritas kilka płaszczyzn działalności do realizowania. Należały do nich: prowadzenie przedszkoli parafialnych, zakładanie i prowadzenie świetlic parafialnych, organizowanie wakacyjnego wypoczynku dla dzieci z rodzin najuboższych, otaczanie dzieci katolickich mieszkających wśród protestanckich rówieśników. Poza pracą wśród dzieci Caritas zajmowała się także młodzieżą. Kładziono nacisk, by do pracy apostołskiej zaangażować jak największą liczbę ludzi młodych. Starano się, by młodzież wstępowała do różnego rodzaju stowarzyszeń katolickich. Nie zapomniano także o młodzieży dotkniętej różnymi rodzajami patologiami ani o sierotach.

Zmieniono także samą strukturę Caritas. Działaniami w obrębie całej diecezji było diecezjalne zrzeszenie Caritas. W dekanacie pracą charytatywną

PDE 1918 nr 1, s. 3.

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. 4.

²³ Tamże.

²⁴ Bp Maksymilian Kaller objął rządy diecezją 18 listopada 1930 r.

²⁵ *Katholische Caritas*, s. 11.

zajmowała się okręgowa komisja Caritas, a w parafii była to jej miejscowa komisja. Zadaniem parafialnej komisji było regulowanie wszelkimi pracami poszczególnych stowarzyszeń i organizacji na rzecz najuboższych, tak by wyeliminować powtarzalność działań, a także szukać nowych możliwości dla celów Caritas. Synod diecezjalny postulował stworzenie stanowiska świeckiej asystentki proboszcza, która miała zadbać o odpowiednią opiekę nad najuboższymi i koordynować wszelkie akcje charytatywne w parafii²⁶

W 1936 roku nastąpiła zmiana na stanowisku dyrektora Caritas diecezji warmińskiej 27 marca został nim ks. August Szarnowski, który od 1 października 1932 r. pełnił funkcję sekretarza w zarządzie diecezjalnym, a od 13 listopada 1933 r. został ustanowiony diecezjalnym dyrektorem ds. rekolekcji. Funkcję dyrektora diecezjalnego Caritas pełnił do 1941 r.²⁷ Był to czas dość trudny dla katolików w Niemczech. Dyktatura hitlerowska ograniczała działalność wszystkich organizacji katolickich, a także działalność Caritasu. Sytuacja radykalnie zmieniła się w 1937 r. Władze nazistowskie zakazały działalności organizacji i stowarzyszeń w Prusach Wschodnich. Pojawiła się nowa koncepcja, utworzenia biskupiego centrum pracy duszpasterskiej. Nadal kontynuowano pracę charytatywną, ale już pod inną nazwą, jako Dzieła Miłosierdzia. W roku 1941 ks. Augustyn Szarnowski został uwięziony na 18 miesięcy. W tym czasie zastępował go Franciszek Józef Lettau²⁸, następcą został Karol Kunkel a od 19 stycznia 1945 roku Paweł Jaschinski²⁹ Od 1941 r. hitlerowcy powoli, ale systematycznie likwidowali ośrodki charytatywne: szpitale, zakłady specjalne, domy starców. Proces ten trwał aż do zakończenia II wojny światowej³⁰

Działalność Caritasu obejmowała znacznie szerszy obszar, niż zostanie tu przedstawiony. Zasygnalizuję tu tylko działalność dobroczynną wśród cho-

A. Ornatk, *Początki organizacji Caritas w diecezji warmińskiej*, „Posłaniec Warmiński” 2000 z 8 X nr 19.

²⁷ Ks. A. Szarnowski urodził się 14 IX 1892 r. w Naterkach. Szkołę podstawową skończył w Gronitach, Liceum w Braniewie. Seminarium duchowne ukończył w 1925 r., przyjmując święcenia kapłańskie z rąk bpa A. Bludaua. W czasie pracy kapłańskiej był redaktorem „Ermländisches Kirchenblatt”, diecezjalnym prezesem organizacji Kolpingsfamilie. W latach 1941 – 43 był więziony przez Niemców za rzekomą zdradę. Zmarł 31 I 1963 r. w Elblągu. Por. L. Ploetz, *Fato profugi. Vom Schicksal ermländischer Priester 1939 – 1945 – 1965*, Kiel 1965, s. 60; por. W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie*, s. 343; por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie w diecezji warmińskiej w latach 1821 – 1945*, Olsztyn 2003, cz. 2, s. 247 – 248.

²⁸ Por. L. Ploetz, *Fato profugi*, s. 42; por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie*, cz. 2, s. 165 – 166.

²⁹ G. Reifferscheid, *Das Bistum Ermland und das Dritte Reich*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (dalej ZGAE) 1975 Beiheft 1, Köln 1975, s. 244; Por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie*, cz. 1, s. 182.

³⁰ G. Reifferscheid, *Das Bistum*, s. 245 – 253.

rych i to tylko w szpitalach. To tylko nikły procent w bogactwie działalności Caritasu diecezji warmińskiej przed 1945 r.

III. Szpitale

Pod zarządem Caritasu diecezji warmińskiej przed 1945 r. było 15 szpitali. Było w nich razem około 1500 miejsc dla chorych. Prawie wszystkie miasta warmińskie miały szpitale, a 5 ośrodków leczniczych znajdowało się w diasporze. Najwięcej szpitali odbudowano i wybudowano po I wojnie światowej, jednak te nowo wznoszone miały już zupełnie inny charakter. Nie nawiązywały do dawnej koncepcji przytułków, lecz stawały się nowoczesnymi zakładami leczniczymi. W nowych budynkach urządzono sale operacyjne, rentgenowskie itp. z najnowszym sprzętem medycznym. Jednak liczba miejsc dla chorych nie była wystarczająca. W prowadzenie szpitalnych obiektów zaangażowane były siostry katarzynki i elżbietanki, kilka powstało z inspiracji proboszczów, którzy byli przewodniczącymi zarządów.

1. Szpital Najświętszej Maryi Panny (Mariański) w Olsztynie

Historia szpitala związana jest z przytułkiem Św. Ducha oraz Leprozorium – zamkniętym zakładem leczniczym dla dotkniętych trędem. Obie te instytucje zostały wchłonięte przez nowo budowany szpital Mariacki, który był fundacją i zgodnie z przyjętym statutem, stanowił zakład na prawach korporacji.

W 1858 r. właściciel ziemski Adolf Hipler oddał do dyspozycji rady zarządzającej fundacją dom w pobliżu kościoła św. Jakuba. Chciał w ten sposób zaradzić pogarszającej się sytuacji w zakresie opieki nad chorymi pacjentami. W tym samym roku, 7 grudnia, rozpoczęły pracę w szpitalu siostry Miłosierdzia. Kapitał fundacji został wzbogacony w 1859 r. hojnym zapisem emerytowanego księdza Sommerfelda w wysokości 6 tysięcy talarów i dzięki temu oraz innym darom i zbiórkom z innych terenów Niemiec powiększył się do 11 tysięcy talarów.

W roku 1860 rada zarządzająca nabyła od wdowy po właścicielu ziemskim Blockhagenie 10-morgową działkę budowlaną za 350 talarów. W 1862 r. architekt koloński V Statz ukończył projekt nowego szpitala. Uroczyste wmurowanie kamienia węgielnego odbyło się 4 października 1864 r.

O połączeniu przytułku Św. Ducha i Leprozorium ze Szpitalem Mariackim zdecydowano jeszcze w roku 1863. Rokowania zakończyły się porozumieniem z kapitułą, podpisanym 31 maja 1870 r. o połączeniu przytułków i przejęciu w grudniu tego roku pacjentów Leprozorium. Majątek przytułków Św. Ducha i Leprozorium postanowiono sprzedać, ale magistrat Olsztyna zaprotesto-

wał przeciwko tej sprzedaży i domagał się uznania swych dotychczasowych praw. Miasto dochodziło ich w rejencji królewieckiej, która 4 kwietnia 1877 r. zaakceptowała dokonane 31 maja 1870 r. połączenie fundacji Św. Ducha i Leprozorium, a następnie sprzedaż majątku fundacji Św. Ducha (1872 r.) i Leprozorium (1873 r.).

W całym budynku znajdowało się 50 miejsc dla chorych. Ze względu na coraz większe potrzeby w roku 1898 do szpitala dobudowano wschodnie skrzydło. Dzięki czemu przybyło jeszcze dodatkowo 30 miejsc. W roku 1904 wybudowano oddzielny budynek w ogrodzie, gdzie przygotowano 20 miejsc dla zakaźnie chorych. Koniec XIX i początek XX wieku spowodował znaczne zwiększenie się liczby mieszkańców Olsztyna, a z chwilą kiedy przybywało mieszkańców, pojawiła się potrzeba powiększania szpitali. Toteż w roku 1911 wybudowano kolejne skrzydło przy szpitalu, tym razem ze strony zachodniej, w którym przygotowano 30 kolejnych miejsc dla chorych. W latach 1923-24 budynek doczekał się kapitalnego remontu i został zmodernizowany i unowocześniony z uwzględnieniem istniejących potrzeb. Znalazło się w nim 350 miejsc dla chorych.

W budynku była winda, która dowoziła do wszystkich pomieszczeń chorych. W latach dwudziestych XX w. w szpitalu pracowało 5 lekarzy specjalistów (chirurg, internista, okulista, laryngolog i ginekolog), a także dwóch asystentów i kilku praktykantów. Opiekę nad chorymi do lat trzydziestych XX wieku sprawowały s. Wincentego a Paulo. W latach trzydziestych zatrudniono w szpitalu siostry katarzynki. Pracowało w szpitalu 18 siostr zakonnych, 2 sanitariuszy oraz 20 uczennic kursu pielęgniarek (9 nowicjuszek zakonnych i 11 dziewcząt świeckich). Uczennice odbywające praktykę w szpitalu na koniec zdawały egzamin państwowy.

Poza budynkami szpitalnymi był także internat i budynek z izolatką dla zakaźnie chorych. Po remoncie w pokojach podłączono radiowęzeł, by chorzy mogli kontaktować się z pielęgniarkami. Sale operacyjne wyposażono w najnowocześniejszy sprzęt medyczny. Były przygotowane sale operacyjne na oddziale zakaźnym, okulistycznym i laryngologicznym. Przygotowano także laboratoria rentgenowskie i chemiczne. Oddano do użytku nowe zaplecze socjalne i sanitarne z nowymi łazienkami i natryskami. Jedno z pomieszczeń przeznaczono do zabiegów masażu zarówno ręcznego, jak i mechanicznego. W centrum budynku znajdowała się piękna kaplica, do której można było wejść z każdego z trzech pięter.

Wszystkie obiekty były pod zarządem kościelnym. Na czele stał zarząd, w jego skład wchodziło 12 członków wraz z archiprezbiterem, który był przewodniczącym zarządu szpitala ³¹

³¹ *Katholische Caritas*, s. 20 - 21.

2. Szpital św. Józefa w Biskupcu

Inicjatorem budowy szpitala w Biskupcu był ówczesny proboszcz, a późniejszy biskup pomocniczy ks. Edward Herrmann³². W nowo otwartym budynku szpitalnym przygotowano 40 miejsc dla chorych. W szpitalu była kaplica, sale operacyjne i sala rentgenowska. Kierownictwo medyczne sprawowali chirurdzy. Chorymi opiekowały się siostry zakonne ze zgromadzenia sióstr katarzynek. Na co dzień pracowało 6 sióstr. Opiekę nad szpitalem sprawowała parafia, a każdy proboszcz stał na czele zarządu szpitalnego³³.

3. Szpital św. Barbary w Bisztynku

W roku 1869 miasto wybudowało szpital, jednak z czasem okazało się, że budynek jest za mały. W latach 1924–25 miasto wybudowało nowy obiekt, w którym urządzono nowoczesny szpital. Rok później miasto sprzedało go siostrom katarzynek, które od tej pory stały się właścicielkami szpitala. Było w nim 75 miejsc dla chorych, a jedno ze skrzydeł przeznaczono na izolatkę dla 20 osób. Lecznice wyposażono w aparat rentgenowski, lampy kwarcowe i aparaty nagrzewcze. Obszerna sala operacyjna znajdowała się pod kaplicą. Opiekę nad chorymi poza lekarzami sprawowały siostry katarzynki³⁴.

4. Szpital Najświętszej Maryi Panny w Braniewie

Ks. proboszcz z Tolkowca, Ambroży Kampfsbach przekazał siostrom boromeuszkom w testamencie sporą sumę pieniężną. Siostry za otrzymaną darowiznę zakupiły budynek w okolicach bramy prowadzącej do Fromborka. Po przeprowadzeniu niewielkiego remontu, budynek został zamieniony na szpital. Jednak potrzeby z roku na rok wzrastały, więc szpital trzeba było rozbudowywać. Toteż przez kolejne lata (1865, 1879, 1880, 1881–82) budynek został powiększony. Dobudowano także dużą kaplicę. W latach 1863–87 postugę wśród chorych pełniły siostry od św. Karola Boromeusza. Po trudnym czasie walki z Kościołem za czasów Bismarcka, szpital przejęły siostry katarzynki wraz z opieką nad chorymi. W latach 1913–14 przebudowano dom, powiększając liczbę pomieszczeń i miejsc dla chorych. Po remoncie i przebudowie w szpitalu mogło przebywać w tym samym czasie 120 chorych. Sale zostały

³² Ks. E. Herrmann ur. się 1 grudnia 1836 r. w Unieszewie pod Olsztynem. Do gimnazjum uczęszczał w Olsztynku a później przeniósł się do Braniewa. Tam też kontynuował naukę w Seminarium Duchownym. Święcenia kapłańskie przyjął w 1859 r. Jako wikariusz pracował w Sztumie, Królewcu, a w 1864 r. został ustanowiony kuratusem w Wystruci. Od 1869 r. został proboszczem w Biskupcu Reszelskim. W 1901 r. został mianowany biskupem pomocniczym diecezji warmińskiej. Zmarł we Fromborku 3 marca 1916 r.

Katholische Caritas, s. 22.

³⁴ Tamże.

wyposażone w nowoczesny sprzęt medyczny, a opiekę nad chorymi sprawowało 6 siostr i jeden sanitariusz³⁵

5. Dom św. Józefa w Elblągu

W 1893 r. w domu sióstr katarzynek obok kościoła św. Mikołaja zakonnice zorganizowały stacje opieki medycznej. Kilka lat później zakupiły dwie działki budowlane i wybudowały dom starców. W 1912 r. dom został rozbudowany, przybyło kilka pomieszczeń i wybudowano dużą kaplicę. W 1916 r. zakupiono nową działkę. Dom ponownie rozbudowano w 1928 r. Dzięki powiększeniu domu, siostry mogły otworzyć prywatną klinikę z 10 miejscami dla pacjentów, oprócz tego przyjmowano tu także chorych przychodzących z miasta na wizytę do lekarza i na opatrunki do sióstr. Opiekę nad chorymi sprawowały 4 siostry. Dom był własnością sióstr katarzynek³⁶

6. Szpital św. Józefa we Fromborku

Szpital we Fromborku powstał w 1715 roku jako zakład dla trędowatych. W roku 1805 wybudowano nowy budynek, powiększając liczbę pomieszczeń dla chorych, a w roku 1885 powiększono go o dość dużą kaplicę. Kolejna przebudowa szpitala miała miejsce w 1930 r. Po jej ukończeniu wyposażono szpital w najnowocześniejszy sprzęt medyczny i przygotowano 20 miejsc dla chorych. Chorymi opiekowały się 3 siostry katarzynki. Opiekę medyczną sprawowali lekarze z Fromborka. Administrował instytucją archiprezbiter katedralny z Fromborka i rada miasta³⁷

7. Szpital św. Józefa w Dobrym Mieście

Pierwszy budynek, który pełnił rolę szpitala, pochodził z XVII w. Jednak z czasem okazał się za mały. W roku 1878 w pobliżu kościoła św. Mikołaja wybudowano nowy dom z przeznaczeniem na szpital. Jednak po kilku latach i on okazał się za mały. W 1892 r. dokonano pierwszej rozbudowy, a w roku 1898 dobudowano kaplicę. Osobny budynek dla zakaźnie chorych wzniesiono w roku 1907. Kolejną przebudową i remontem pomieszczeń już istniejących zajęto się w roku 1921. Szpital wzbogacił się wówczas o nową salę operacyjną i salę rentgenowską, potem (w roku 1925) otwarto pralnię elektryczną, a rok później wybudowano nowoczesną piekarnię. W roku 1929 obiekt znacznie powiększono i unowocześniono. Wszystkie nowo oddane sale spełniały wyma-

Katholische Caritas, s. 23.

Tamże, s. 23 – 24.

³⁷ Tamże, s. 24.

gane normy. Szpital mógł pomieścić 80 osób. Opiekę medyczną nad chorymi sprawowali lekarze z miasta. Opieką pielęgniarską zajmowało się 7 sióstr katarsynek i 1 sanitariusz. Na czele zarządu szpitala stał archidiecezjalny proboszcz z Dobrego Miasta³⁸

8. Szpital św. Elżbiety w Królewcu

Opiekę nad chorymi i ubogimi w Królewcu sprawowały od 1864 r. siostry św. Elżbiety, które nazywano w Prusach – *Graue Schwestern* (elżbietanki). Dom wybudowano jako przyszły szpital dla katolików mieszkających od wielu dziesięcioleci w Królewcu i okolicach. Poza opieką medyczną siostry w swoim domu prowadziły ochronkę dla sierot. Posługa wśród chorych ograniczała się tylko do opieki pielęgniarskiej. W 1882 r. wśród chorych pracowało 9 sióstr. Objęły one opieką 116 chorych we własnym szpitalu i udzielały systematycznej pomocy pielęgniarskiej 126 osobom, w tym 58 ewangelikom, 64 katolikom i 4 Żydom³⁹

Z czasem konieczne stało się powiększenie usług medycznych. W roku 1890 siostry Elżbietanki rozbudowały dotychczasowy budynek i utworzyły mały szpital. W 1891 r. budynek wraz ze szpitalem oddano pod opiekę św. Elżbiecie. Praca sióstr wśród chorych ściągała z roku na rok nowych pacjentów. Siostry dokupiły w sąsiedztwie nową parcelę i w 1893 r. rozpoczęły rozbudowę szpitala wraz z modernizacją starej części. Po pracach budowlanych szpital dysponował 42 pokojami dla chorych oraz salą operacyjną, opatrunkową, apteką, pokojami dla lekarzy, świetlicą i pokojami gościnnymi oraz obszerną kaplicą. Budynek ogrzewano centralnie – ogrzewaniem na parę, co wówczas w Królewcu nie było jeszcze znane. Szpital oddano do publicznego użytku w roku 1894.

Jednak wkrótce okazało się, że potrzeby są znacznie większe niż możliwości szpitala. Siostry ponownie dokupiły ziemię w sąsiedztwie szpitala i na nowej parceli wybudowały dom zakonny. Dotychczasowe pomieszczenia sióstr zostały zamienione na sale dla chorych. Dom zakonny i budynek szpitala połączono ze sobą drogą długości 60 m. Między szpitalem a domem zakonnym znajdował się piękny duży park ze starymi drzewami. W południowej części budynku wbudowano małą kaplicę i dom pogrzebowy. Poza tym wybudowano dużą pralnię, suszarnię i magiel. W 1902 r. w szpitalu otwarto gabinet rentgenowski z nowoczesnym wyposażeniem, w 1903 r. otwarto dwie sale operacyjne. Szpital zmodernizowano kolejny raz w roku 1910,

³⁸ *Katholische Caritas*, s. 24 – 25.

³⁹ Por. J. Duchniewski, *Elżbietanki*, Encyklopedia Katolicka, t. 4, s. 919 – 920.

powstał wówczas gabinet hydromasażu, masażu, zainstalowano windę do transportu chorych i towarów.

Po zakończeniu I wojny światowej szpital zmodernizowano kolejny raz. Otwarto oddział okulistyczny z nowoczesnym wyposażeniem. W latach trzydziestych XX w. szpital mieścił 280 pacjentów. Na co dzień w szpitalu pracowało 5 lekarzy (chirurg, internista, okulista, laryngolog i ginekolog), poza tym kilka asystentek lekarzy i kilka praktykantek. Pacjentami opiekowały się 83 siostry, 2 sanitariuszy i 10 uczennic pielęgniarstwa (nowicjuszek), które swoją praktykę w szpitalu kończyły egzaminem państwowym. Zarząd nad szpitalem sprawował Katolicki Zakład Dobroczyńności należący do sióstr elżbietanek we Wrocławiu⁴⁰

9. Szpital św. Katarzyny w Królewcu

Po pokonaniu wielu trudności drugi katolicki szpital prowadziły siostry katarzynki. W r. 1920 siostry otworzyły w południowej części miasta szpital. Wybudowano budynek trzy- piętrowy, nowoczesnie urządzone i wyposażony, na drugim piętrze znajdowała się duża świetlica, obok przestronna sala operacyjna, sala do masażów, natryski. Na wysokim parterze znajdował się gabinet lekarski, w którym przyjmowano pacjentów z miasta. Obok szpitala znajdował się duży ogród ze starymi wybujałymi drzewami, gdzie chorzy mogli spacerować.

Szpital mógł pomieścić 80 osób. Opiekę nad chorymi sprawowało czterech lekarzy o specjalnościach: chirurg, laryngolog, internista i ginekolog, oraz trzech asystentów. Chorymi zajmowało się 19 sióstr katarzynek i 2 sanitariuszy. Szpital był prowadzony przez siostry katarzynki z Braniewa⁴¹

10. Szpital Najświętszej Maryi Panny w Malborku

Szpital, który otwarto tu w 1866 r., już po kilku latach okazał się niewystarczający. W latach 1896–97 przeprowadzono rozbudowę budynku szpitalnego. Pobudowano kaplicę, a dom połączono ze Szpitalem św. Ducha, tworząc od tej pory jeden kompleks szpitalny. W latach 1928–29, kiedy dobudowano do szpitala jedno skrzydło, oddano do użytku nowe pokoje dla chorych i nową salę operacyjną oraz nowoczesne laboratorium wyposażone w nowoczesny sprzęt medyczny. Wszystkich miejsc dla chorych było w szpitalu 85. Opiekę medyczną nad chorymi sprawowali chirurg, okulista i laryngolog. Natomiast chorymi do końca I wojny światowej zajmowały się siostry św. Wincentego a Paulo,

Katholische Caritas, s. 25 – 26.

⁴¹ Tamże, s. 26 – 27.

jednak po wojnie przejęły to zajęcie siostry katarzynki. Szpital był własnością parafii, a na czele zarządu szpitalnego stał ks. proboszcz⁴²

11. Szpital św. Grzegorza w Pieniężnie

Pierwsze wzmianki o opiece nad trędowatymi pochodzą z 1339 r. W wieku XVII w budynku, który był przeznaczony tylko dla trędowatych, zorganizowano pierwszy szpital dla chorych i cudzoziemców. W latach 1887 –88 kiedy to obiekt rozbudowano, służył wszystkim, którzy potrzebowali pomocy medycznej.

Pomieszczenia niebawem okazały się niewystarczające. W latach 1912-13 dokupiono spora parcelę ziemi przy już istniejącym szpitalu, Co pozwoliło rozbudować budynek szpitalny. Po rozbudowie zakładu szpitalnego mogło przebywać na leczeniu 50 osób. W trakcie rozbudowy wybudowano piękną i obszerną kaplicę. W 1929 r. w szpitalu otwarto nowy oddział dla dzieci z 20 miejscami.

Szpital był własnością parafii. Opiekę medyczną sprawowali lekarze mieszkający w mieście i siostry katarzynki⁴³

12. Szpital św. Józefa w Reszlu

Szpital został założony w 1869 r. jako jedno ze skrzydeł klasztoru św. Katarzyny. W latach 1928 –29 budynek szpitalny został powiększony i unowocześniony. Oddział operacyjny został wyposażony w nowoczesny sprzęt. W 1930-31 otwarto budynek dla zakaźnie chorych, mogło w nim przebywać jednocześnie 65 chorych.

Szpital był własnością sióstr katarzynek z Reszla. Opiekę nad chorymi sprawowało 6 sióstr i 1 sanitariusz⁴⁴

13. Szpital św. Elżbiety w Tolkmicku.

W 1902 r. na wzgórzu tolkmickim, nad zatoką morską, został otwarty szpital. W 1913 r. mógł pomieścić jednorazowo 30 osób. Poza chorymi przed wybuchem I wojny światowej był tam także dom wypoczynkowy, do którego jeździli chorzy z całych Niemiec. W latach 1924 – 30 mieścił się w budynku

⁴² *Katholische Caritas*, s. 27 – 28.

⁴³ Tamże, s. 28.

⁴⁴ Tamże, s. 28.

także dom dziecka, a w czasie wakacji organizowano w budynku wypoczynek dla dzieci z całej diecezji.

Dom był własnością parafii. Szpital był obsługiwany przez 2 lekarzy i 4 siostry katarzynki⁴⁵

14. Szpital św. Antoniego w Barczewie

Szpital św. Antoniego został założony przez ks. Edwarda Stock z Barczewa w roku 1889 w starym budynku należącym do parafii. Niebawem okazało się, że potrzeby są znacznie większe niż możliwości szpitala już istniejącego. W 1901 r. ks. proboszcz Jan Hirschberg⁴⁶ podjął decyzję o wybudowaniu nowego budynku z przeznaczeniem na szpital. Otwarcie nowego szpitala nastąpiło w 1903 r. Stara część budynku została zmodernizowana. Wyremontowano i wyposażono nowym sprzętem dwie sale operacyjne, pomieszczenia przygotowawcze do operacji, sale sterylizacyjną, oraz urzędowo pomieszczenia kąpielowe. W późniejszym czasie otwarto oddział rentgenowski i pomieszczenia do masażu. Otwarto izolatkę dla 10 osób. W całości szpital mógł pomieścić 55 osób. Szpital był własnością parafii, w którym pracowało na stałe 2 lekarzy i 6 siostr katarzynek⁴⁷

15. Szpital św. Elżbiety w Ornecie

Pani von Schau z Karkajm k.Ornety w roku 1870 podarowała 30 tys. marek na zakup ziemi pod budowę szpitala i domu dziecka w Ornecie. Parcełę zakupiła parafia na przedmieściach miasta na przyszły szpital św. Elżbiety. Za pozostałą sumę darowizny od pani von Schau i z dobrowolnych składek rozpoczęto budowę. W 1875 r. otwarto pierwszą część budynku, w roku 1899 szpital rozbudowano według wcześniejszego projektu. Mógł przyjąć jednorazowo na leczenie 70 chorych. Po trudnym okresie szalejącej inflacji w Niemczech sale chorych i salę operacyjną wyposażono nowym sprzętem, zakupiono nowy aparat rentgenowski, doprowadzono wentylację i klimatyzację, urzędowo nowocześnie sale do masażu.

⁴⁵ *Katholische Caritas*, s. 29.

⁴⁶ Ks. Jan Hirschberg ur. się 9 lutego 1847 r. w Biskupcu Reszelskim. Seminarium duchowne ukończył w Braniewie, święcenia kapłańskie otrzymał w 1871 r. jako wikariusz pracował w Biesowie, Tychnowach. W 1893 r. został mianowany archiprezbiterem w barczewie. W latach 1903 – 1910 został wybrany jako poseł do Reichstagu z okręgu Olsztyn – Reszel. Zmarł w Barczewie 19 grudnia 1910 r.

⁴⁷ *Katholische Caritas*, s. 29.

Szpital był własnością parafii, a na czele zarządu stał proboszcz. Wśród chorych postugę pełnili lekarze i 8 siostr katarzynek⁴⁸

IV. Szpitale komunalne

1. Szpital św. Grzegorza w Lidzbarku Warmińskim

Szpital został wybudowany w 1904 r. przez archiprezbitera dra Augusta Spannenkrebsa⁴⁹. Ze względu na trudności ekonomiczne w roku 1918 placówkę przekazano pod zarząd powiatu lidzbarskiego. W latach 1929-30 szpital rozbudowano i zmodernizowano, przez co zyskał na standardzie. Po modernizacji otwarto 2 sale operacyjne z bocznymi pomieszczeniami do przygotowania i sterylizacji. Chorzy mogli korzystać z nowoczesnego sprzętu do masażu i naświetleń. We wszystkich pomieszczeniach dla chorych była bieżąca woda ciepła i zimna. Kaplicę umieszczono w centrum budynku. Szpital miał 92 miejsca dla chorych, a szpitalem kierował zespół chirurgów. Chorymi zajmowało się 10 siostr katarzynek i 1 sanitariusz⁵⁰

2. Szpital miejski w Jezioranach

Szpital wybudowano w 1912 r., jednak niebawem okazało się, że potrzeby są znacznie większe. Ze środków miasta w roku 1921 szpital rozbudowano i zmodernizowano. Urządzono nowoczesnie salę operacyjną i rentgenowską oraz osobne pomieszczenie przeznaczone na izolatkę. W budynku szpitalnym była także kaplica. Szpital mógł pomieścić jednorazowo 40 chorych.

Opiekę nad chorymi sprawowali lekarze miejscy, 3 siostry katarzynki i 1 sanitariusz. Szpital był własnością miasta⁵¹

3. Szpital powiatowy w Sztumie

W roku 1885 wybudowano szpital wojskowy, ale ponieważ w listopadzie 1919 r. pożar zniszczył prawie doszczętnie cały budynek, istniała pilna

⁴⁸ *Katholische Caritas*, s. 29 – 30.

⁴⁹ Ks. A. Spannenkrebs ur. się 21 sierpnia 1856 r. w Kraszewie. Seminarium duchowne ukończył w Braniewie. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1882 r. Po święceniach studia kontynuował w Rzymie i w Würzburgu, gdzie uzyskał doktorat w 1887 r. z filozofii. W 1896 r. został mianowany proboszczem i dziekanem w Lidzbarku Warmińskim. Założył tam szkołę średnią dla dziewcząt i chłopców. Od 1924 r. był wikariuszem generalnym i zamieszkał we Fromborku. Po śmierci ks. bpa A. Bludaua w 1930 r. aż do nominacji w tym samym roku bpa M. Kallera, zarządzał diecezją warmińską jako wikariusz kapitulny. Zmarł 10 lutego 1931 r.

⁵⁰ *Katholische Caritas*, s. 30.

⁵¹ Tamże, s. 31.

potrzeba wybudowania nowego szpitala, znacznie większego i nowocześniejszego. W niedługim czasie (w latach 1922-25) wybudowany nowy budynek. Mogło się w nim pomieścić jednorazowo 40 chorych. W roku 1925 r. powiększono znacznie szpital: otwarto oddział dziecięcy, płucny I izolatkę. Przybyło kolejnych miejsc, łącznie w szpitalu mogło przebywać 90 chorych. Po modernizacji szpitala otwarto nowoczesną salę operacyjną I rentgenowską. Zainstalowano w poszczególnych oddziałach nowoczesny sprzęt medyczny. Dla pracujących tu sióstr zakonnych i dla chorych otwarto niewielką kaplicę. Za szpitalem, w osobnym budynku, znajdowała się kostnica i pomieszczenie na sekcje zwłok.

Opiekę nad chorymi sprawowali lekarze, 10 sióstr katarzynek i 2 sanitariuszy. Szpital był własnością miasta⁵²

V. Zakłady specjalistyczne

Na Warmii dużą część opieki medycznej nad osobami przewlekle chorymi sprawowały zakłady specjalistyczne. Liczba miejsc dla chorych przewlekle była wystarczająca.

1. Dom Kopernika.

Ortopedyczny zakład naukowy i leczniczy we Fromborku

Impulsem do otwarcia katolickiego zakładu dla przewlekle chorych w Prusach Wschodnich był kongres poświęcony chorym, który odbył się w Królewcu w 1924 r. Opieka dla chorych w szpitalach była dość dobrze zorganizowana, a liczba miejsc była wystarczająca. Problemem byli chorzy, którzy potrzebowali opieki paliatywnej. Po kongresie Caritas diecezji warmińskiej podjęła się zorganizowania zakładu leczniczego dla chorych przewlekle. Mimo że do wybudowania zakładu paliatywnego zgłosiło się siedem miast na Warmii, podjęto decyzję, że najlepszym miejscem usytuowania zakładu będzie Frombork, a to ze względu na istniejący tam mikroklimat, sprzyjający leczeniu chorób reumatycznych i gruźlicy. Podjęto decyzję o rozbudowie budynku już istniejącego. Część środków na to ofiarowało miasto Braniewo. Po pokonaniu różnych trudności, budowę rozpoczęto w 1927 r., a część potrzebnych na to środków pochodziła z pożyczki zaciągniętej w Holandii pod hipotekę. Pierwsi pacjenci mogli skorzystać z zakładu już w sierpniu 1928 r., mimo że dopiero we wrześniu zakład został uroczystie otwarty. Wyposażono go w najnowocześniejszy sprzęt medyczny. Dla chorych przygotowano 220

⁵² *Katholische Caritas*, s. 31.

miejsc. Poza leczeniem w zakładzie prowadzone były zajęcia wychowawcze⁵³. By można było realizować zadania statutowe zakładu, zorganizowano dla pacjentów 4 oddziały: klinikę, pracownię, powszechną i zawodową szkołę oraz dom dla kalek,

1.1. Klinika

Klinika miała 3 oddziały ze 180 miejscami dla mężczyzn, kobiet i dzieci. Oddział operacyjny z 3 salami, 1 laboratorium, salę gimnastyczną, salę z aparaturą do leczenia złamań, pomieszczenia klimatyzacyjne, lampy naświetleniowe, sale masażu. Każdy z oddziałów miał własne pomieszczenia opatrunkowe ze środkami leczniczymi, wszystkie były połączone z kuchnią, która dostarczała posiłków dla chorych.

Wszystkie sale znajdowały się od południowej strony, miały duże okna, dzięki czemu pomieszczenia były widne, a ich ściany pomalowano różnymi kolorami. Łóżka szpitalne zaopatrzone w kółka, dzięki czemu chory mógł w każdej chwili zostać przewieziony albo z pokoju do sali operacyjnej, albo na salę wypoczynkową czy do kaplicy. Dla osób zakaźnie chorych była izolatka z osobnym wejściem.

1.2. Pracownia

W szpitalu znajdowały się 4 pracownie, dzięki którym chorzy mogli uczyć się różnych zawodów. Znajdowała się tu pracownia ortopedyczna, w której zakładano gips, był oddział mechaniczny, kuźnia, warsztat celulozy, magazyny, zakład szewski i krawiecki (dla mężczyzn i kobiet). Codziennie w zakładach pracowało około 30 praktykantów.

1.3. Szkoły

Szkoła powszechna obejmowała szkołę podstawową i średnią, zobowiązywała dzieci do nauki, chyba że z powodu ciężkiej choroby lub kalectwa nie mogły opuszczać sal szpitalnych. Pomieszczenia szkolne były przytulne i jasne, z wieloma różnego rodzaju pomocami do nauki. Lekcje prowadziła siostra katarzynka. Poza tym prowadzono zajęcia w szkole zawodowej z praktykami w pomieszczeniach do tego przeznaczonych. Zajęcia prowadzili nauczycieli z Fromborka. W ostatnim roku zgodnie z przepisami wszyscy byli rejestrowani i kończyli zajęcia egzaminem.

1.4. Dom dla kalek

Część domu przeznaczona dla kalek, była wprawdzie stosunkowo mała, ale na wówczas potrzeby wystarczająca.

Zakład był własnością Caritas diecezji warmińskiej. Na czele stała rada nadzorcza. Kierowniczą funkcję pełnił duchowny, który jednocześnie był kapelanem w zakładzie. W całym chorzy zajmowali się lekarze wraz ze swymi asystentami. Pielęgnowanie chorych i gospodarstwo domowe powierzono 23 sioström katarzynkom, które były także pielęgniarkami, asystowały przy operacjach, prowadziły obsługę rentgena i wykonywały masaże.

Poza lekarzami i siostrami w zakładzie pracowało 4 mistrzów, 1 czeladnik, 1 pomocnik, 1 elektromonter, 1 palacz, 1 strażnik i 23 pomoce. Małymi dziećmi opiekowała się siostra przedszkolanka, a rehabilitantami nauczycielka gimnastyki. Chorzy mieli do dyspozycji plac sportowy, a zimą tor saneczkowy. Dla dzieci przed domem był mały basen i piaskownica⁵⁴

2. Zakład leczniczy św. Andrzeja w Orniecie

Zakład założył tu archiprezbiter Andrzej Hinzmann, ze środków charytatywnych⁵⁵ Pierwszymi pacjentami w zakładzie byli chorzy na padaczkę. Jednak w następnych latach zakład rozbudowano i otworzono nowe oddziały dla chorych psychicznie, dla kalek, a także oddział neurologiczny. Pierwszy oddział otwarto w 1902 r. dla pań. W 1904 r. dla panów. W roku 1911 oddano drugi budynek dla mężczyzn, a rok później dla pań. W 1914 r. na terenie zakładu uroczystie otwarto kościół z masywną wieżą, co znacząco zmieniło krajobraz Ornety. A ponieważ w 1922 r. ks. A. Hinzmann został proboszczem katedry we Fromborku, nowym proboszczem i opiekunem zakładu został archiprezbiter Józef Hohmann. W kilka lat później wzniesiono budynki gospodarcze, w których prowadzono nowoczesne gospodarstwo rolne. Wybudowano także pralnię, którą otwarto w 1927 r. Poza dorosłymi w zakładzie przebywały także dzieci, toteż utworzono małą szkołę. Z roku na rok potrzeby rosły, w latach 1928-29 wybudowano nowy dom dla pań. Pod koniec lat dwudziestych XX wieku zakład miał dla chorych około 500 miejsc.

Placówka miała także warsztaty na własny użytek, a więc: zakład krawiecki, szewski, warsztat stolarski, ślusarski, szrotkarstwo i introligatornię. Spora część chorych była zatrudniona w gospodarstwie rolnym. A pensjonariuszki pracowały w pralni, zajmowały się cerowaniem pościeli, robieniem na drutach, skubaniem bawełny.

⁵⁴ *Katholische Caritas*, s. 32 – 33.

⁵⁵ Środki na budowę zakładu leczniczego pochodziły z różnych źródeł. Jednym z nich były kolekty zbierane w święto Wniebowzięcia NMP przeznaczone na budowę i rozbudowę zakładu. W roku 1908 na rozbudowę zebrano 2670,74 Mk a 1910 r. 2476,86 Mk. W późniejszych latach zakład nadal był dofinansowywany ze zbiorów ogłaszanych w parafiach diecezji, por. „Kirckliches Amisblatt für das Bistum Ermland” (dalej KA) 1937 nr 7, s. 61; PDE 1903 nr 1, s. 37; PDE 1908 nr 8, s. 94; PDE 1910 nr 2, s. 20.

W zakładzie pracowało 28 siostr katarzynek i 10 pielęgniarek. Zarząd nad zakładem sprawował archiprezbiter Ornety⁵⁶

3. Powiatowy sierociniec w Lidzbarku

Niemowlęta znajdujące się w sierocińcu były pod opieką sióstr katarzynek. Dom zbudowano w latach 1925-26, było w nim 35 miejsc przeznaczonych dla zdrowych i chorych niemowląt. Opiekę lekarską sprawował lekarz powiatowy, a 4 siostry katarzynki całodobowo opiekowały się dziećmi. Niemowlęta pozostawały w zakładzie przez różny czas, bywało że nawet ponad rok⁵⁷

4. Szpital św. Grzegorza w Pieniężnie

W latach dwudziestych XX w. istniała pilna potrzeba powołania w powiecie braniewskim szpitala dla dzieci. Przeznaczono na ten cel już działający szpital św. Grzegorza w Pieniężnie. Do już istniejącego budynku dobudowano nowe skrzydło, w którym otwarto oddział dla dzieci przygotowano dla nich 20 miejsc⁵⁸

Zakończenie.

Diecezja warmińska powstała w 1243 r. na mocy bulli papieża Innocentego IV. W nowo powstających diecezjach od samego początku organizowano pomoc najuboższym. Tworzono i zakładano szpitale a także szkoły. Tak też było w diecezji warmińskiej. Rozwój tych instytucji został zahamowany w czasie kulturkampfu w skali ogólnoniemieckiej jak i lokalnej – warmińskiej. „Ustawa pokojowa” z 21 maja 1886 r. umożliwiła ponowną działalność organizacjom charytatywnym. Odnowiły swoją działalność dawne szpitale, domy dziecka i starców, ale powstało także sporo nowych zakładów leczniczych. Wiek XIX, czas nędzy i biedy, szczególnie na obszarach uprzemysłowionych, zrodził potrzebę powołania do życia Niemieckiego Zrzeszenia Caritas. Twórcą był ks. dr Lorenz Werthmann (1858 – 1921). Konferencja Biskupów Niemieckich na posiedzeniu w Fuldzie uznała tę organizację jako zrzeszenie kościelnej Caritas w Niemczech w dniu 23 sierpnia 1916 r. W diecezji warmińskiej swoją działalność Caritas rozpoczęła w 1900 r.

⁵⁶ *Katholische Caritas*, s. 34 – 35.

⁵⁷ Tamże, s. 35.

⁵⁸ Tamże.

Pod zarządem Caritasu diecezji warmińskiej było 15 szpitali a 3 pod zarządem gmin. Poza szpitalami Caritas diecezjalny zarządzał dużymi zakładami leczniczymi. Najwięcej ich odbudowano i wybudowano po I wojnie światowej. Nowo powstające obiekty stawały się nowoczesnymi zakładami leczniczymi. W prowadzenie szpitali zaangażowane były siostry katarzynki i elżbietanki. Poza szpitalami Caritas prowadził także zakłady lecznicze dla przewlekle chorych.

Działalność Caritasu obejmowała znacznie szerszy obszar, niż został tu przedstawiony. Zasygnalizowano tu tylko działalność dobroczynną wśród chorych. To tylko nikły procent w bogactwie działalności Caritasu diecezji warmińskiej przed 1945 r.